

Viskolcz Noémi

Esterházy Pál bécsi kiadványai*

Bécsnek a magyar könyvkiadásban betöltött művelődéstörténeti szerepe vitathatatlan. Csak a 17. században legalább 136 magyar nyelvű és még több magyar vonatkozású kiadványról tudunk, amelyeket Bécsben nyomtattak. A magyar megrendelők számára is dolgozó különböző műhelyek szerepét több tanulmány is megvilágította.¹ A 17. század utolsó két évtizedében Esterházy Pál magyar nádor tűnt fel a császárvárosban, nem csupán mecénásként, de szerzőként, saját műveinek a kiadásával is, mindig Leopold Voigt bécsi nyomdásszal együttműködésben. Az alábbi tanulmányban Esterházy Pál bécsi kiadványait mutatom be, részben újonnan feltárt levéltári források alapján.

Egy Bécsben prezentált könyv

Az Esterházy hercegi levéltár egyik állagából előbukkant egy olyan egyoldalas irat, amellyel a levéltárosok láthatólag nem tudtak mit kezdeni és egyik nagy egységbe sem tudták besorolni, ezért kissé félretolva itt őrizték. A magában álló, szerző és dátum nélküli feljegyzés nem tűnik lényegesnek, a magyar nyelvű szöveg egy könyv megjelenésére és a bécsi udvarban való bemutatására utal, valamint, hogy a herceg parancsára azt meg kell küldeni a felsorolt személyeknek.² Az írás 17. századnak látszik, ebben az esetben a herceg megnevezés Esterházy Pálra (1635–1713), a család első, 1687-ben hercegi rangot elnyerő tagjára, egyben magyar nádorra vonatkozhat.³ A forrás a következő:

---

* A kutatást *Levelek, könyvek, kincsek: Esterházy Pál barokk udvarának emlékei* címmel (azonosító: 132770) az NKFI–OTKA támogatja. A kutatócsoport tagjai: Monok István, Kiss Erika, Király Péter, Zvara Edina, Viskolcz Noémi.

¹ V. ECSEDY Judit, *Bécs: 17. századi nyomdafelszereléseink egyik forrása = Magyar Könyvszemle*, 121(2005), 25–41; VISKOLCZ Noémi, *Matthaeus Cosmerovius, a magyarok nyomdása a 17. századi Bécsben = A MOKKA-R Egyesület 2007. december 17-i felolvasóülésének anyaga*, szerk. Monok István, Nyerges Judit, Bp., Argumentum, 2008, 7–26; V. ECSEDY Judit, *Bécsi nyomdák – magyar könyvek = Magyar Grafika*, 61(2017), 68–71.

² Az irat jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Esterházy hercegi levéltár, Levéltárra vonatkozó iratok, P 114, 38.d. f.118.

³ Esterházy Pálról általában: IVÁNYI Emma, *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713)*, Bp., Akadémiai, 1991; Esterházy Pál, *a műkedvelő mecénás, egy 17. századi arisz-*

„Az minémő könyvek praesentáltattak az méltóságos Herceg parancsolatjából
Bécsben

Ó Fölségének, Császárnénak és királynak	N. 3
Dietristein Hercegnek	N. 1
Sálmis Hercegnek	N. 1
Svarcenbergnek	N. 1
Kinigseggnek	N. 1
Stratmannak	N. 1
Hoffkierhernek	N. 1
Starembegnek	N. 1
Kaunicznak	N. 1
Jörgernek	N. 1
Wallensteinak	N. 1
Mansfeldnek	N. 1
Spanior követnek	N. 1
Velencei követnek	N. 1
Pater Millernek	N. 1
Pater Menegatinak	N. 1
Doctor Gilichnek	N. 1
Kinszkinek	N. 1
Harrachnak	N. 1
Waisenbolfnak	N. 1
Pater Kecskemétinek	N. 5
	N. 27
Bécsből hoztam le könyveket	N. 80
	N. 107
Könyvkötőnél vagyon még	N. 93
	N. 200”

Bár a feljegyzés írója nem nevezi meg magát, kutatócsoportunk az elmúlt évtizedben nagy tapasztalatra tett szert Esterházy Pál iratait illetően, így ezzel a kézírással is találkoztunk már, az egyértelműen Völcsey Györgynek tulajdonítható. A Völcseyek egy régi kismemesi család Sopron vármegyében, akik magasabb rangú családoknál, előbb a Nádasdyaknál, majd az Esterházyaknál vállaltak szolgálatot.⁴ Völcsey György, az 1680-as évektől tűnik fel a forrásokban, mint Esterházy Pál familiárisa és bizalmasa. Az 1690-es években a bécsi Wallner utcai pa-

---

tokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén, szerk. Ács Pál, Buzási Enikő, Bp., Reciti, 2015.

⁴ DOMINKOVITS Péter, *Főúri udvar – uradalom – vármegye – katolikus egyház. Adatok és szempontok a 17. századi nyugat-dunántúli megyei nemesség mozgástereinek kutatásához = Turul, A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye*, 80(2008), 33–42, itt 35.

lota felügyelője, egyben a herceg bécsi ügyintézője volt.⁵ Fennmaradt néhány Esterházy Pálhoz írt levele 1692-ből, ezekben – amellet, hogy megfigyelte és jelentett a herceg akkor Bécsben tartózkodó feleségéről, Thököly Éváról – különféle vásárlásokról számolt be.⁶ A tanulmányait folytató fiúnak, Esterházy Mihálynak például könyveket vett.⁷ A forrás 1690-es évekre való datálását azonban nemcsak Völcsey személye, hanem a ’herceg’ megnevezés és a névsorban szereplő személyek életének és tevékenységének időbeli határai is megerősítik. Esterházy Pált 1687-ben emelte hercegi rangra I. Lipót német-római császár és magyar király, az irat tehát mindenképpen ez után keletkezhetett.⁸

A névsor

Az iratban 18 név szerepel, továbbá öt, ranggal vagy tisztséggel megjelölt személy, olyanok, akik a 17. század utolsó évtizedében a bécsi udvarhoz köthetők vagy legalább is bejáratosak voltak. Az azonosítás ezzel megkezdődhetett, a levéltári segédletek alapján azt is ellenőrizni lehetett, hogy kapcsolatban álltak-e Esterházy Pállal:

- *Dietrstein Herceg*: Ferdinand von Dietrichstein (1636–1698) herceg, 1682–1698 között I. Lipót főudvarmestere;⁹
- *Sálmis Herceg*: Karl Theodor Otto zu Salm (1645–1710) herceg, I. József nevelője, valódi titkos tanácsos;¹⁰
- *Svarcenberg*: Ferdinand Wihelm Eusebius zu Schwarzenberg (1652–1702) herceg, 1685–1692 között udvari főmarsall, 1692-től a császárné (Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdaléna) főudvarmestere;¹¹

⁵ MITROPULOS Anna Diána, „*Utasítjuk fraknói tisztartónkat*” – *uradalmi tisztségek és kincstárbeli munkálatok a fraknói számlák tükrében* = *Fons*, 21(2014), 67–98, itt 80. és 83.

⁶ Völcsey György levelei Esterházy Pálnak, Bécs, 1692. február–március. MNL OL, Pál nádor iratai P 125 Nr. 5550–5553.

⁷ Völcsey György Esterházy Pálnak, Bécs, 1692. március 4. MNL OL P 125 Nr. 5550; Idézi: MONOK István, ZVARA Edina, *Esterhasiana Bibliotheca. A gyűjtemény története és könyvanyagának rekonstrukciója*, Bp., Kossuth, MTA Könyvtár, 2020 (Esterhazyana), 436.

⁸ TOBLER, Felix, *Az Esterházy-család birodalmi hercegi méltósága* = *Arisztokrácia, művészetek, mecénatúra, Az Esterházy család*, szerk. Czoma László, Keszthely, Helikon Kastélymúzeum, 2005, 38–51.

⁹ IVÁNYI 1991, i. m. 406; SIENELL, Stefan, *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof*, Frankfurt am Main, Lang, 2001, 180–182; Ferdinand von Dietrichstein levelei Esterházy Pálnak, MNL OL P 125 Nr. 1875–1882.

¹⁰ SIENELL 2001, i. m. 192–193. Karl Theodor Otto zu Salm levelei Esterházy Pálnak, MNL OL P 125 Nr. 3693–3697.

¹¹ IVÁNYI 1991, i. m. 406.

- *Kinigsegg*: Leopold Wilhelm von Königsegg-Rothenfels (1630–1694) gróf, birodalmi alkancellár;¹²
- *Stratman*: Theodor Althet Heinrich von Strattmann (1637–1693) gróf, 1682–1693 között udvari kancellár;¹³
- *Hoffkierhen*: Karl Ludwig von Hofkirchen (1615–1692) gróf, titkos tanácsos;¹⁴
- *Staremburg*: Heinrich Ernst Rüdiger von Starhemberg (1638–1701) gróf, császári tábornok, 1692–1701 között az Udvari Haditanács elnöke;¹⁵
- *Kaunicz*: Dominik Andreas von Kaunitz (1614–1705) gróf, diplomata, titkos tanácsos;¹⁶
- *Jörger*: Johann Quintin von Jörger zu Tollet (1624–1705) gróf, titkos tanácsos 1688-tól alsó-ausztriai helytartó;¹⁷
- *Wallenstein*: bár a kéziratban Wallenstein olvasható, s így elképzelhető Karl Ferdinand von Waldstein (1634–1702) gróf, diplomata személye, de talán helyesebb Wolfgang von Oettingen-Wallerstein (1626–1708) grófra gondolni, aki 1683-tól töltötte be a birodalmi tanács elnöki tisztét;¹⁸
- *Mansfeld*: Heinrich Franz von Mansfeld-Fondi (1640–1715) herceg, diplomata, udvari főmarsall;¹⁹
- *Pater Miller*: Balthasar Miller (1635–1718) jezsuita, Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolna császárné gyóntatója;²⁰
- *Pater Menegatti*: Franz Menegatti (?–1719) jezsuita, teológiaprofesszor, Lipót császár gyóntatója;²¹
- *Doctor Gilich*: Ludwig Gülich, jogász Bécsben, az 1690-es években Esterházy Pál ügyvédje;²²

¹² Leopold Wilhelm von Königsegg-Rothenfels levelei Esterházy Pálnak, MNL OL P 125 Nr. 2880–2883.

¹³ IVÁNYI 1991, i. m. 406; SIENELL 2001, i. m. 178–180; Theodor Althet Heinrich von Strattmann levelei Esterházy Pálnak, MNL OL P 125 Nr. 3853–3854.

¹⁴ Karl Ludwig von Hofkirchen levelei Esterházy Pálnak, MNL OL P 125 Nr. 2360–2377.

¹⁵ IVÁNYI 1991, i. m. 407. Heinrich Ernst Rüdiger von Starhemberg levelei Esterházy Pálnak, MNL OL P 125 Nr. 3783–3802.

¹⁶ IVÁNYI 1991, i. m. 407; SIENELL 2001, i. m. 198; Dominik Andreas von Kaunitz levele Esterházy Pálnak, MNL OL P 125 Nr. 2650.

¹⁷ Johann Quintin von Jörger zu Tollet levele Esterházy Pálnak, MNL OL P 125 Nr. 2622.

¹⁸ Személyére F. MOLNÁR Mónika, *Tárgyalási technikák és hatalmi játszmák, A Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti határ meghúzóása a karlócai békét követően = Századok*, 140(2006), 1475–1502, itt 1476.

¹⁹ SIENELL 2001, i. m. 199–201; Heinrich Franz von Mansfeld-Fondi levele Esterházy Pálnak, MNL OL P 125 Nr. 3100.

²⁰ Balthasar Miller levelei Esterházy Pálnak, MNL OL P 125 Nr. 3180–3183.

²¹ Franz Menegatti levelei Esterházy Pálnak, MNL OL P 125 Nr. 3163–3165.

²² Ludwig Gülich átvételi elismervénye, Bécs, 1691. július 11. MNL OL P 125 Nr. 10894.

- *Kinszki*: Franz Ulrich von Kinsky (1634–1699) gróf, 1683–1699 között cseh udvari főkancellár;²³
- *Harrach*: Ferdinand Bonaventura von Harrach (1637–1706) gróf, diplomata, 1699–1705 között főistállómester;²⁴
- *Waisenbolff*: Helmhard Christoph Ungnad von Weissenwolff (1635–1702) gróf, titkos tanácsos;
- *Pater Kecskeméti*: Kecskeméthy János jezsuita (1633–1713), a bécsi papnevelő intézet, a Pázmáneum előjárója 1686 és 1693 között;²⁵
- *őfelsége és a császárné*: I. Habsburg Lipót (1640–1705) német-római császár és magyar király és 1672-től harmadik felesége, Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolna (1655–1720);
- *Spanior követ*: Carlo Emanuele d’Este, Borgomanero márké (1622–1695), II. Károly spanyol király Bécsbe delegált spanyol követ 1681 és 1695 között;²⁶
- *Velencei követ*: feltehetően Girolamo Venier (1650–1735);²⁷
- *könyvkötő*: nem sikerült azonosítani.

A most felsoroltakat Esterházy Pál palatinusi tisztsége és udvari főméltósága okán személyesen ismerte. A lista élén I. Lipót magyar király és harmadik felesége, Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolna állnak. Az őket követők közül többen a Titkos Konferencia nevű kormányzati szerv befolyásos és állandó résztvevői, akiket például egy, a Magyar Királyságot érintő, különböző katonai ügyekre vonatkozó irat is megemlíti az 1690-es évek elején. Ebben Ferdinand von Dietrichstein, Leopold-Wilhelm von Königsegg-Rothenfels, Franz Ulrich von Kinsky, Johann Quintin von Jörger zu Tollet, Theodor Heinrich von Strattmann, Heinrich Ernst Rüdiger von Strahemberg szerepelnek a Titkos Konferencia tagjaiként.²⁸ Továbbá a jegyzéken ott olvashatók olyan tekintélyes alakok nevei, mint Salm herceg, I. József nevelője és Schwarzenberg herceg, a császárné főudvarmestere, valamint ugyan név nélkül, de a velencei és spanyol követ is bekerül a névsorba, akárcsak az udvarba bejáratos jezsuiták, Menegatti és Miller páterek. Ők a Habs-

²³ IVÁNYI 1991, i. m. 407.

²⁴ IVÁNYI 1991, i. m. 406; SIENELL 2001, i. m. 191–193; Helmhard Christoph Ungnad von Weissenwolff levelei Esterházy Pálnak, MNL OL P 125 Nr. 2298–2299.

²⁵ FAZEKAS István, *A Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784) = A bécsi Pázmáneum*, szerk. Zombori István, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédiai Munkaközösség, 2002, 159; Kecskeméthy János levele Esterházy Pálnak P 125 Nr. 5976.

²⁶ ALVAREZ, Antonio, ALVARINO, Ossorio, *Megőrzés és öröklés között: a spanyol monarchia Európában (1665–1715) = Történelmi Szemle*, 57(2015), 351–362, itt 360.

²⁷ *Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1684–1718, A török kiűzésének európai levéltári forrásai*, szerk. Bariska István, Haraszti György, Varga J. János, 2. kötet, Bp., Budapesti Fővárosi Levéltár, 1986, 793.

²⁸ OROSS András, *Ír ezredek Magyarországon. Adalékok az állandó hadsereg téli beszállásolásának gyakorlatához az 1690-es években = Hadtörténelmi Közlemények*, 124(2011), 117–143, itt 124.

burg Birodalom politikai-hatalmi kapcsolati hálózatának a fontos képviselői, akiket tudatosan válogatott össze Esterházy Pál az ajándékozási listájára.

A könyv

Az ajándékkönyv meghatározásához támpontot nyújtanak az egyes szereplők halálozási adatai. Többen is elhunytak az 1690-es évtized első felében, 1692-ben Karl Ludwig von Hofkirchen gróf, 1693-ban Strattmann kancellár, 1694-ben Königsegg birodalmi alkancellár. A 'terminus ante quem' így 1692, a 'post quem' pedig Esterházy Pál hercegi rangra emelésének dátuma, 1687. Olyan könyv ke-restetik tehát, amely 1687–1692 között jelent meg. Az irat utolsó megjegyzése alapján – a 27 szétosztandó ajándékkönyvön túl Völcey Bécsből Kismartonba vitt 80 darab, már bekötött kötetet, további 93 példány pedig még a könyvkötőnél várakozott –, a kiadás valószínűsíthető színhelye Bécs. Összesen négy kiadvány-ról van tudomásunk a császárvárosból, amelyek az említett időszakban valamilyen módon az Esterházyakhoz kötődnek. Ebből három Esterházy Pál fiai egyetemi tanulmányaival áll összefüggésben: Esterházy Mihály 1688-ban és Esterházy Gábor 1689-ben a Szent László-nap alkalmából a bécsi egyetem magyar nációja előtt elmondott beszédei, valamint Mihály illusztrált tézislapja 1691-ből:²⁹

- Regula regum amor et timor sive S. Ladislaus rex Hungariae amore et timore gubernans serenissimo Josepho I. Hungariae regi, archiduci Austriae, orbis delicio, etc. dicatus, ac die 27. mensis Junii Anno M. DC. LXXXVIII. coram senatu, populoque academico, in Basilica D. Stephani, nomine inclytae nationis hungaricae panegyricè laudatus ab illustrissimo comite Michaelè Esterhazy de Galantha, etc. Rhetoricae studioso, deferente r. p. Gabriele Hevenesi... Viennae Austriae, typ. Leopoldi Voigt, 1688. 4° – RMK III. 3493;³⁰
- Hungaria triumphans, sive S. Ladislaus rex Hungariae victoriosus, Coram Senatu Populoque Academico, in Basilica D. Stephani, Nominè Inclytæ Nationis Hungaricae panegyricè laudatus ab illustrissimo comite Gabriele Eszterhazy de Galantha... Poetices Studioso, deferente R. P. Ambrosio Sembler... Viennae Austriae, Susanna Christina, Matthaei Cosmerovii viduam, 1689. 4° – RMK III. 3548;³¹
- Esterházy Mihály tézislapja. Bécs, 1691.³²

Bár ez utóbbi kvalitásos metszetének témájánál fogva – az Esterházy család hódolata I. József előtt – kétségtelenül reprezentatív kiadvány, a nagyméretű lapot

²⁹ Bővebben VISKOLCZ Noémi, *Papi szemináriumok és Ritterakadémiák, Esterházy Pál gyermekeinek iskolába járása (1665–1705) = Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban*, szerk. Kökényesi Zsolt, Bp., L'Harmattan, 2022, 149–180, itt 156–158.

³⁰ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 450.

³¹ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 452.

³² MONOK, ZVARA 2020, i. m. 450.

nehéz lenne könyvnek nevezni, ráadásul kötni sem kellett.³³ A negyedik nyomtatvány Esterházy Pál saját teológiai műve, amit Leopold Voigt nyomdász adott ki 1691-ben, Bécsben. Ha tehát azt a szempontot vizsgáljuk, hogy az említettek közül vajon melyik volt alkalmas arra, hogy a bécsi elitnek bemutassák, akkor csakis erre a műre gondolhatunk:

- Via lactea ad caelum ducens, variis precationibus, meditationibus, aliisque piis exercitiis ab Ecclesia Catholica jam dudum approbata ornata: Pauli Esteras Sacri Romani Imperii Principis et Regni Hungariae Palatini studio. Viennae Austriae, Typis Leopoldi Voigt, 1691. – RMK III. 3675.³⁴

A *Via Lactea* egy imádságoskönyv és egyben egy olyan sorozat része, amelynek első darabja 1690-ben Nagyszombatban jelent meg magyarul *Az Boldogságos Szűz Maria szombattya* címmel, és amit Esterházy Pál tollából további áhítatos jellegű kiadványok követtek Bécsben latin és Nagyszombatban magyar nyelven.³⁵ A herceg a legintenzívebben az 1690-es évtizedben dolgozott a Mária tiszteletét középpontba állító teológiai művein, amelyek a saját finanszírozásában, sokszor képi program kíséretében láttak napvilágot.³⁶

A *Via Lactea* tehát Esterházy Pál latin nyelvű imádságoskönyve, amelynek címét Knapp Éva szerint Wilhelm Gumpenberg 1657-ben először és utána többször is kiadott *Atlas Marianusa* ihlette.³⁷ Emellett ismerhette Esterházy a két legjelentősebb német imádságszerző, Wilhelm Nakatenus és Martin von Cochem munkásságát, hiszen imáikat maga is felhasználta a műben, és a középkori eredetű imák átalakításának módszereit is átvette. Összeállításának a *Biblia* vagy bibliai kompendiumok voltak a forrásai, a szövegeket maga szerkesztette, variálta, illetve alkotta újra, mindezért Knapp Éva „gyakorlott szövegimitátornak” is nevezi Esterházyt.³⁸ A majdnem 400 oldalas főrészt melléklet követi, amelyben 12 hónapra elosztva további litániák és imádságok találhatók. A *Via Lactea* kinyomtatása 1691 decemberére biztosan befejeződött, ugyanis megmaradt a nyomdász, Voigt elismervénye a kész műért neki járó összeg átvételéről, ebben azonban sem a példányszámot, sem a fizetséget nem nevezték meg.³⁹

³³ GALAVICS Géza, *Esterházy László tézislapja (1680) – egy főúri család múlt és jövőképe = Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára, Tanulmányok*, szerk. Bardoly István, Haris Andrea, Bp., Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2002 (Művészettörténet – Műemlékvédelem, 11), 269–298.

³⁴ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 67.

³⁵ A Nagyszombatban kiadott műveiről: VISKOLCZ Noémi, *Családi történetek a városból, Az Esterházyak és Nagyszombat a 17. században = Gesta, Fialat Miskolci Történészek Folyóirata*, 19(2022), 95–104, itt 98.

³⁶ KNAPP Éva, TÜSKÉS Gábor kíséretanulmánya = ESTERHÁZY Pál, *Az egész világon levő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti*, Nagyszombat 1690, Bp., Balassi, 1994 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 30).

³⁷ KNAPP Éva, *Esterházy (I.) Pál imádságai = Irodalomtörténeti Közlemények*, 119(2015), 289–335, itt 294–295.

³⁸ KNAPP 2015, i. m. 299.

³⁹ Leopold Voigt bécsi nyomdász elismervénye, Wien, 1691. december 17. MNL OL P 125 Nr. 10988. „Quod ego infra scriptus propter impressam Viam lacteam a Celsissimo Principe (titl) et

Feltevésém szerint Esterházy Pál tehát ezt a művét prezentálta az uralkodónak és az udvar legjelentősebb tisztségviselőinek. A nádor és herceg Esterházy íróként (is) meg kívánta határozni ebben a környezetben, egyrészt saját mély vallási meggyőződését feltárva, másrészt minden bizonnyal mintakövetési szándékkal: a Habsburg család Mária tisztelete és I. Lipót vallásossága mérvadó volt számára.

A nyomdász: Leopold Voigt

Esterházy Pál fiai bécsi egyetemi tanulmányai óta kapcsolatban állt Leopold Voigttal, aki egyébként 1670 óta a bécsi egyetem, később Bécs városának is hivatalos nyomdásza volt. Jól felszerelt, nagy nyomdával rendelkezett, amelyben több nyelven (latin, német, olasz, arab) nyomtatta a szép kivitelű, gyakran metszetekkel illusztrált kiadványait. Halála után 1706 és 1711 között özvegye, Anna Francisca Voigt vitte tovább az üzletet.⁴⁰ A már említett egyetemi beszédeken és tézislapokon kívül ismert még Marcellin Bauschner jezsuita 1674-ben közzé tett munkája, amelyet a legidősebb fiú, Esterházy Miklós fokozatszerzése alkalmából írt az Esterházyak tiszteletére – ezzel a *Trophaeum* családtörténeti mű előképéül is szolgált –, benne egy nagyméretű családfa metszettel.⁴¹

- Marcellin Bauschner: Inscripti heroum nomina flores in trophaeo illustrissimae familiae Esterhasianae a regia Attilae Hunnorum. Nec non majorum ejus Scythiae Regum radice, continua rectaque serie in haec usque tempora feliciter germinantes, hoc est heroes... Esterhasiorum nominis prope-ranti calamo descripti, et in primae Laureae Philosophicae applausum... Comiti Nicolai Esterhasi de Galantha, perpetuo de Frakno, etc. rectori suo Mariano... Vienna Austriae, typ. Leopoldi Voigt, 1674. 4^o⁴²

S feltehetően ugyancsak Voigthoz köthető Esterházy Miklós 1675-ben publikált metszetes tézislapja is, bár nincs rajta a nyomda megjelölve.⁴³

Leopold Voigt nyomdász és Esterházy herceg együttműködése az 1690-es években is folytatódott. Az alábbi táblázatban Esterházy Pál azon műveit gyűjtöttem össze, amelyek Voignál jelentek meg Bécsben.

Palatino Regni Hungariae in toto parato summa solutus testatur manus mea propria sub scriptio 17. Dec. 1691. Leopoldus Voigt Typog.”

⁴⁰ MAYER, Anton, *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482–1882*, Wien, Verlag des Comités zur Feier der Vierhundertj. Einführung der Buchdruckerkunst in Wien, 1887, 1. Band: 1482–1682, 291–293; 2. Band 1682–1882, 13.

⁴¹ FAZEKAS István, *Esterházy Pál nádor és a családtörténet = Századok*, 143(2009), 905–917, itt 909.

⁴² MONOK, ZVARA 2020, i. m. 68.

⁴³ GALAVICS 2002, i. m. 272.

1. táblázat. Esterházy Pál Bécsben kiadott művei 1690–1700

1691	1. Via lactea ad caelum ducens, variis precationibus, meditationibus, aliisque piis exercitiis... typ. Leopoldi Voigt, 1691. 4° – RMK III. 3675. ⁴⁴
1697	2. Lytaniae ad Beatam Virginem Mariam, per totius mundi miraculosas imagines divisa... typ. Leopoldi Voigt, 1697. 4° – RMK III. 4029 ⁴⁵
1698	3. Speculum immaculatum, quo Demonstratur ex probatissimis Authoribus Beatissimam Virginem Mariam sine labe originali esse conceptam... typ. Leopoldi Voigt, 1698. 4° – RMK III. 4080 ⁴⁶
1700	4. Litaniae omnium sanctorum, per totum orbem celebrium ad choros et ordines redactae... typ. Leopoldi Voigt, 1700. 4° – RMK III. 4168 ⁴⁷ 5. Trophaeum Nobilissimae Ac Antiquissimae Domus Estorasiae... typ. Leopoldi Voigt, 1700. 2° – RMK III. 4171 ⁴⁸

Az említett *Via lactean* kívül másik három mű ugyancsak Esterházy Pál kegyességi-áhitatos munkásságába sorolható, közülük a szeplőtelen fogantatás dogmáját tárgyaló értekezés, az 1698-ban kiadott *Speculum Immaculatum* – ahogy Bartók István megállapította – két kortárs teológus művének szó szerinti átvétele.⁴⁹ A legérdekesebb kétségtelenül a *Trophaeum ...Estorasiae*, az Esterházy család reprezentatív nemzetségekönyve – a családtagok egészalakos portréival és életrajzaival, családi oklevéltárral és nemzetségtáblákkal – a herceg összeállításában.⁵⁰ Ez utóbbi nemcsak nyomdászati szempontból számított nagyszerű teljesítménynek a 165 portré és a genealógiai táblák kimetszésével, hanem a magyar arisztokrácia történetében is mérföldkő volt, hiszen eddig egy család sem tudta ilyen módon definiálni magát és a múltját, még akkor is, ha Esterházy Pál részben fiktív családi históriát szőtt. A jelentőségének megfelelően Esterházy a megjelenéskor ismét fényes közönségnek szánta bemutatni a művét Bécsben, ám ezt egy nem várt esemény megghiúsította. Nem sokkal korábban ugyanis a herceg azzal vádolta meg második feleségét, Thököly Évát, hogy meg akarta mérgezni, és az ezzel kapcsolatos botrányos per ekkor zajlott Bécsben.⁵¹ A bécsi intéző, Völcsy Pál ezért 1700

⁴⁴ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 67.

⁴⁵ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 64.

⁴⁶ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 65.

⁴⁷ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 64.

⁴⁸ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 66.

⁴⁹ BARTÓK István, „...akiktől a legtöbbet merítettem...” Esterházy Pál a Szeplőtelen Fogantatásról = Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás, egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén, szerk. Ács Pál, Buzási Enikő, Bp., Reciti, 2015, 545–558, itt 548.

⁵⁰ BUZÁSI Enikő, *Fikció és történetiség az Esterházy család ősgalériájában és a Trophaeum metszeteiben* = Történelem-Kép, Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon, szerk. Mikó Árpád, Sinkó Katalin, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 2000 (A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai), 411–424.

⁵¹ Bővebben: VISKOLCZ Noémi, *Az öntörvényű palatinusné, Thököly Éva (1659–1716)*, Akadémiai doktori értekezés (kézirat), Miskolc, 2022.

decemberében eltanácsolta az urát, hogy I. Lipót uralkodó elé tárja a művét, amelyben Thököly Éva még kedves hitvesként szerepelt:

„Az könyvekben már az ünnepek előtt nem köthet a könyvkötő, mivel sok munkája vagyon. Az 4. könyv elkészült, de Landmarshalk Úr nem tanácsolja, hogy most praesentáltassa ő Fölségének Hercegséged, mivel nem tudom, melyik minister olvasván, az könyvben reá talált az Herceg Asszonnak képére, azhol nagy dicsíretet tészzen felőle, kiszakasztotta a képét a könyvből, ezt sok helyeken beszélék.”⁵²

Tehát elképzelhető, hogy Esterházy Pál ezt a könyvet is eljuttatta volna a bécsi udvar befolyásos tagjaihoz, de ebben éppen a megjelenés idején megakadályozta a felesége letartóztatása, majd 1700 decemberében az elítélése körüli perpatvar.

Bécsi egyetemi beszédek Esterházy Pál támogatásával

Az említetteken kívül Leopold Voigt még egy Esterházy Pál által finanszírozott kiadványsorozat nyomdása is volt. A herceg több alapítványt is létrehozott valóságos céllal, egyet 1701-ben Bécsben, az ottani jezsuita rend számára, 550 forint tőkével. A kamatokból évente kiadták a legtehetségesebb teológushallgatóknak a bécsi Szent István székesegyházban elmondott Szeplőtelen Szűz Máriát dicsőítő beszédét.⁵³ Az Osztrák Nemzeti Könyvtárban (ÖNB) fennmaradt egy sorozat, amely többek között tizenegy, olyan 6–7 lapos kisnyomtatványt tartalmaz, amelyek Esterházy Pál támogatásával jelentek meg. Ez a címlapon is látható többnyire ilyen formában: „ex voluntate ac sumptibus Celsissimi Sacri Romani Imperii Principis Pauli Estoras”. A tizenegy füzetből nyolc a kismartoni Esterházy-könyvtárban, illetve néhány a bécsi Egyetemi Könyvtárban is megtalálható, de mivel nem mind szerepel Monok István és Zvara Edina Esterházy Pál könyvtáráról szóló könyvében, ezért az alábbi táblázatba adom közre a kisnyomtatványok adatait az Osztrák Nemzeti Könyvtár jelzetei sorrendje szerint:

⁵² Völcsy György levele Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. december 15. MNL OL P 125 Nr. 6005. Idézi: MONOK, ZVARA 2020, i. m. 440–441.

⁵³ Az Esterházy-ház által létrehozott különböző alapítványok („Extract deren von den fürst Eszterhazyschen Hauß denen Jesuitern, und respective dem Publico gemachten verschiedenen Foundationen”). MNL OL P 108 Rep. 1 Fasc. M Nr. 198. Bővebben VISKOLCZ 2022, i. m. 96. Ezen irat szerint a bécsi alapítás 1701-ben történt, de az eredeti alapítólevél nincs meg. Inkább elképzelhetőnek tartom az 1698-as alapítódátumot, hiszen a beszédek már ettől az évtől jelentek Esterházy Pál támogatásával.

2. táblázat. Az Esterházy Pál támogatásával kiadott bécsi egyetemi beszédek

<i>Szerző, cím</i>	<i>Jelzet</i>	<i>Metszet</i>
1. Innocentia Rea Seu Beatissima Virgo Dei-Parens In Immaculata Sua Conceptione Communem Peccati Legem Transgressa Admodum Reverendo... Patre Gabriele Frölich. Apud Leopoldum Voigt, 4 ^{o54}	ÖNB 77.Cc.430 Universitätsbibliothek, Wien Esterházy-könyvtár, Kismarton	2. kép
2. Post Nubila Phaebus In Horizonte Austriaco Mulier Amicta Sole, Seu Immaculata Sanctae Mariae Conceptio... Dictione Panegyrica celebrata a quodam Soc. Jesu religioso... Apud Leopoldum Voigt, 1702. 4 ^o	ÖNB 77.Cc.433 Universitätsbibliothek, Wien	3. kép
3. Indulgentia Plenaria In Forma Jubilaei Universalis, A Summo In Caelis Pontifice in prima positione lapidis Basilicae Salvatoris seu Mariae Virgini Gratia plenae concessa... Apud Leopoldum Voigt, 1701. 4 ^{o55}	ÖNB 77.Cc.434 Esterházy-könyvtár, Kismarton	2. kép
4. Maria Virgo de victoria seu Augusta Dei filii mater nunquam victa, semper triumphatrix... Viennae Austriae, Leopold Voigt, 1703. 4 ^{o56}	ÖNB 77.Cc.436 Esterházy-könyvtár, Kismarton	2. kép
5. Natura naufraga in mari gratiarum. Seu immunis semper ab originaria labe Virgo deipara... Viennae Austriae, apud Leopoldum Voigt, 1705. 4 ^{o57}	ÖNB 77.Cc.438 Esterházy-könyvtár, Kismarton	
6. Virgo aureo vellere ornata, seu Maria sine labe concepta, agni divini genitrix... panegyrica. Viennae Austriae, apud Leopoldum Voigt, 1704. 4 ^o	ÖNB 77.Cc.439	2. kép
7. Prima Belli Imperatrix Austriacorum Caesarum Foederata Antiquissima Maria, Virgo semper Immaculata... Quidam Soc. Jesu Religiosus... Panegyrico Sermone proposuit. Apud Annam Franciscam Voigtin, 4 ^o	ÖNB 77.Cc.440	4. kép
8. Halcyonia Austriaca seu Maria virgo semper Immaculata, Austriacae pacis prodroma... Universitate Viennensi cum ab incluta facultate theologica annuus Immaculatae Deiparae honoribus pensus persolveretur sub... Domino Josepho, Henrico, Jacobo Braitenbucher. Viennae, apud Annam Franciscam Voigtin, 1707. 4 ^{o58}	ÖNB 77.Cc.441 Esterházy-könyvtár, Kismarton	4. kép

⁵⁴ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 72.

⁵⁵ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 72.

⁵⁶ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 73.

⁵⁷ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 73.

⁵⁸ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 71.

<i>Szerző, cím</i>	<i>Jelzet</i>	<i>Metszet</i>
9. Homo-Deus pro domo sua, sive incarnatum patris verbum suum in terris Habitaculum, Mariam Matrem a labe originali vindicans; et coram sac. caesareis majestatis, cum inclyta Facultas Theologica Annum Immaculatis Deiparae Honoribus Pensum persolveret, sub admodum Reverendo ac Clarissimo Patre Antonio Zierndorff. Viennae, apud Annam Franciscam Voigtin, 1708. 4 ⁵⁹	ÖNB 77.Cc.443 Esterházy-könyvtár, Kismarton	4. kép
10. Templum Smae Trinitatis architectrice omnipotentis dextera excitatum, seu panegyricus honori Beatae Mariae semper Virginis absque macula originali conceptae... Viennae Austriae, apud Leopoldum Voigt, 1699. 4 ⁶⁰	ÖNB 77.Cc.445 Esterházy-könyvtár, Kismarton	1. kép
11. Lacrymae B. Virginis suae immaculatae conceptionis tesserae. Seu oratio honori B. Mariae Virginis sine labe originali conceptae dicata... Viennae Austriae, Leopold Voigt, 1698. 4 ⁶¹	ÖNB 77.Cc.446 Universitätsbibliothek Wien Esterházy-könyvtár, Kismarton	1. kép

Mindegyik nyomtatvány címlapelőzékén – az általában szerény kivitelű egyetemi kiadványoktól eltérően – egy, a Szeplőtelen Szűz Máriát ábrázoló metszet tűnik fel, az érdekesség, hogy nem mindig ugyanaz, hanem négy különböző metszetet sikerült regisztrálni.

1. 1698-ban és 1699-ben egy szignálatlan Szeplőtelen Szűz ábrázolás: a sárkányon taposó csillagkoszorús Mária felett az Atyaisten emeli áldásra a kezét, jobbra két angyal tartja az Esterházy-címert. Ugyanezt a metszetet közölték Esterházy Pál 1698-ban megjelent *Speculum immaculatum* című művében (1. kép).

2. 1701-ben, 1703–1705 között és egy alkalommal év nélkül (azaz ötször) kompozíciójában az előzőnek teljesen megfelelő, ugyancsak szignálatlan, de nem ugyanaz a metszet (2. kép).

3. 1702-ben egy szerényebb kivitelezésű, szignálatlan Napba öltözött Aszszony-metszet, amelyen a másik három metszettől eltérően nincs rajta az Esterházy-címer. Feltételezésem szerint tévedésből került a nyomtatványba (3. kép).

4. 1707–1708-ban és egy alkalommal év nélkül (azaz háromszor) a jelentős barokk művész, Andrea Pozzo által rajzolt és Johann Andreas Pfeffel metszett kép, egy Győztes Immaculata-ábrázolás, amelyen az anyja karján ülő Jézus ledöfi a sárkányban megtestesülő gonoszt. A kép jobb szélén egy angyal támaszkodik az Esterházy hercegi címerre. Kétségtávol ez a legkvalitásosabb a négy rézmetszet közül (4. kép).⁶²

⁵⁹ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 71.

⁶⁰ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 76.

⁶¹ MONOK, ZVARA 2020, i. m. 73.

⁶² SERFŐZŐ Szabolcs, *Győztes Immaculata Esterházy-címerrel, Andrea Pozzo rézmetszete Esterházy Pál herceg számára = Ars Hungarica*, 40(2014), 169–175. Serfőző Szabolcs nem vizsgálta meg az összes füzetet, ezért tévesen állította, hogy 1698–1706 között a beszédek címlapelőzékén mindig ugyanaz a metszet látható.

1. ábra. Ismeretlen alkotó: Szeplőtelen Szűz Mária (ÖNB 77.Cc.445)

2. ábra. Ismeretlen alkotó: Szeplyötelen Szűz Mária (ÖNB 77.Cc.430)

3. ábra. Ismeretlen alkotó: Szeplőtelen Szűz Mária (ÖNB 77.Cc.433)

4. ábra. Andrea Pozzo – Johann Andreas Pfeffel: Szeplőtelen Szűz Mária (ÖNB 77.Cc.440)

Az egyetemi beszédek tartalmukkal és a bennük megjelenő metszettel illeszkedtek Esterházy Pál Szűz Mária tiszteletét középpontba állító irodalmi munkásságához, valamint művészeti mecénatúrájához. A győzelmes Szeplőtelen Szűz alakja nemcsak a kiadványai képi világának meghatározó eleme, de kegyúrként az uradalmaiba tartozó plébániatemplomok oltárain és az általa alapított kolostorok külterében, valamint rezidenciái környezetében állított oszlopokon is fontos identitásbeli tényező.⁶³ Esterházy Pál nagyon tudatosan figyelte és követte a Habsburgok tevékenységét, legalábbis II. Ferdinánd, III. Ferdinánd és I. Lipót „méltó példáira” hivatkozott, amikor a kismartoni kastélya elé elhelyeztette a Szentháromság és Szűz Mária szobrát, amelyet egy metszeten is megörökített.⁶⁴ Fraknoi kincstárának egy ma is meglévő darabja az az elefántcsontból és fából készült Mária-oszlop, amelynek az eredetijét 1679 körül Philip Küsel augsburgi mester készítette a bécsi am Hof Mária-szobra alapján I. Lipót számára, a császári kincstárba.⁶⁵

Összefoglalás

Esterházy Pál a fiai tanulmányai során került kapcsolatba bécsi nyomdászokkal, amikor tézislapjaikat és Szent László-napi beszédeiket kiadatta. Az 1690-es évtizedben a saját latin nyelvű kegyességi művei és családtörténete kinyomtatásával a nagy és patinás műhellyel rendelkező Leopold Voigtot bízta meg. Magyar nyelvű könyvei ezzel szemben Nagyszombatban jelentek meg. A bécsi helyszínválasztás célzatosan történt, elsődleges mozgatórugója az volt, hogy az császárnak és a környezetének is megmutathassa különleges képességeit, nemcsak azt, hogy milyen nagylelkű mecénás, hanem azt is, hogy a teológiában jártas, a hitében elmélyült és a pietas austriacát értő író is. Ezt az elismerésre vágyó reprezentálás szándékát támasztja alá a fennmaradt jeles névsor, amely szerint a *Via Lactea* 1691 végén kinyomtatott 200 példányából majdnem harmincat a bécsi udvarban osztottak szét. Nem ismert, hogy a nádor a másik négy bécsi könyvét eljuttatta-e az előkelő bécsi köröknek, de tény, hogy hasonló cél vezette 1700-ban a családja múltját és előkelőségét összefoglaló *Trophaeum* megjelenésekor is. Ekkor azonban feleségével való viszállya miatt nem sikerült a koronát felhelyezni az életművére. Esterházy Pál ambícióiról sokat elárul a Bécsben, a jezsuita egyetemen létrehozott alapítványa, amelynek feladata volt a teológushallgatók Szeplőtelen Szűz Máriáról szóló beszédeinek kiadása, legalább 11 ilyen, ugyancsak Leopold Voignál évente megjelent kisnyomtatványról tudunk. Ezek ékessége a címlap elé helyezett Győzedelmes Mária-metszet, a 11 év alatt négy különböző megformálásban. Galavics Géza

⁶³ GALAVICS 2002, i. m. 277–286.

⁶⁴ GALAVICS 2002, i. m. 286; SZALAI Béla, *Matthias Greischer, Egy rézmetsző Esterházy Pál nádor udvarában*, Bp., MTA Könyvtár és Információs Központ, Kossuth, 2020, 44–46.

⁶⁵ GALAVICS 2002, i. m. 284–286. A bécsi kegytárgy: Kunsthistorisches Museum, Kaiserliche Schatzkammer, ltsz. Kunstkammer 882.

megállapítása, mely szerint Esterházy Pál kegyességével és mecenatúrájával „méltnál állította magát és családját az uralkodóház közelébe”,⁶⁶ bécsi irodalmi és pártfogói tevékenységének árnyalásával további megerősítést nyert.

Viskolcz, Noémi

The publications of Pál Esterházy in Vienna

Prince and Palatine of Hungary Pál Esterházy (1635–1713) encountered Viennese printers during his sons' studies when he published their academic theses and speeches. In the 1690s, he commissioned Leopold Voigt, who had a large and prestigious printing workshop in Vienna, to print his works of piety and his family history in Latin. His books in Hungarian, on the other hand, were published in Nagyszombat (Tyrnau). The choice of Vienna was deliberate, the primary motive being to show the Emperor and his court his special abilities, not only as a generous patron of the arts but also as a writer well-versed in theology and deep in his faith.

This desire for prestigious representation is confirmed by the surviving list of illustrious names, according to which almost thirty of the 200 copies of his *Via Lactea*, printed at the end of 1691, were distributed at the Viennese court. It is not known whether Pál Esterházy distributed his other four books to the Viennese aristocracy, but it is a fact that he had a similar aim in 1700 when he published the *Trophaeum*, a summary of his family's past and nobility. On that occasion, however, his feud with his wife prevented him from placing the crown on his life's work.

Much is said about the ambitions of Paul Esterházy by the foundation he set up at the Jesuit University in Vienna, which was responsible for publishing the speeches of theology students on the Immaculate Virgin Mary, of which we know of at least 11, also published annually by Leopold Voigt. The jewel of these is the Immaculate Virgin Mary engraving placed in front of the title page, in four different versions over the 11 years. Pál Esterházy's piety and patronage deservedly brought him and his family close to the imperial family, and this was further confirmed by the presentation of his literary and patronage activities in Vienna.

Keywords: 17th century, Pál Esterházy, Printer Leopold Voigt, works of piety, patronage, Habsburg court.

---

⁶⁶ GALAVICS 2002, i. m. 280.